

## **Economic trends and political stability in Saudi Arabia in the Light of Vision 2030**

**Ali Akbar Asadi\***

**Mohamad Ali Khoshtinat\*\***

### **Abstract**

Oil revenues have constituted a foundational element of political stability in Saudi Arabia, fundamentally rooted in the rentier economic system. However, the projected decline in oil revenues over the forthcoming decades, coupled with the potential for an economic crisis, has prompted the Saudi leadership to conceive and enact Vision 2030 under the auspices of King Salman. This ambitious strategic framework places substantial emphasis on economic objectives and initiatives. This study endeavors to assess the impact of these emergent economic trends on the political stability of Saudi Arabia since 2015. The central research question is : How do the economic trends and developments in Saudi Arabia during the reign of King Salman impact political stability within the nation? To address this inquiry, the study adopts David Sanders's operational perspective on political instability as a theoretical framework. The analysis concentrates on four pivotal components of Saudi Arabia's evolving economic landscape: economic growth and prosperity; unemployment rates; inflation and the consumer price index; and the prevalence of poverty and inequality. The principal finding of this article indicates that the policies and programs instituted by the Saudi government via Vision 2030 have yielded relative improvements in economic conditions and indicators, thereby contributing to the sustenance of political stability. However, the social and political transformations arising from the establishment of a non-oil economy are likely to

\* Assistant Professor of International Relations, Institute for Humanities and Cultural Studies (Corresponding Author), a.asadi@ihcs.ir

\*\* Assistant professor of the Department of Education, Army University of Medical Sciences, khoshtinat2001@yahoo.com

Date received: 03/05/2023, Date of acceptance: 20/12/2023



engender conditions and frameworks that may precipitate new instabilities for Saudi Arabia.

**Keywords:** Saudi Arabia, political stability, Vision 2030, economic transformations, King Salman.

### **Introduction**

Since King Salman ascended to the throne in 2015, Saudi Arabia has experienced significant developments across various sectors, resulting in substantial changes within the country. A primary focus of the Saudi government's policies during this period has been the implementation of the Vision 2030 program, which aims to achieve profound and comprehensive economic transformations. This initiative has garnered considerable attention from analysts and observers. In recent years, Saudi Arabia has also witnessed top-down cultural and social reforms, particularly concerning women's rights, alongside a more assertive regional foreign policy. However, the leadership of Mohammad bin Salman in transforming the economic landscape signifies profound and enduring changes that could have long-term implications for the nation's political stability. This paper aims to examine the economic conditions and trends in Saudi Arabia, with an emphasis on Vision 2030, and to assess its potential impacts on the nation's political stability.

### **Materials & Methods**

This article commences with an examination of conceptual perspectives on political stability and instability, adopting David Sanders' operational framework as its theoretical foundation. Sanders defines political instability as "the occurrence of changes or challenges in government, regime, and political society that fall outside the usual and conventional patterns." He emphasizes the "spectrum-like nature" and "relative nature" of instability, highlighting that it varies across different temporal and spatial contexts. Subsequently, the article delves into the objectives and dimensions of Saudi Arabia's Vision 2030, centering on the leadership's initiatives to diversify the economy. Four primary indicators are analyzed to assess the emerging economic trends and conditions in Saudi Arabia: economic growth and prosperity; employment status and unemployment rate; inflation rate and consumer price index; and the status of poverty and inequality. The concluding section addresses the implications of these trends for the political stability of the Saudi government. This explanatory study

### 33 Abstract

employs a qualitative approach for data collection, utilizing library and internet-based resources.

### **Discussion & Results**

In recent years, the economic conditions and trends in Saudi Arabia, framed by Vision 2030, have resulted in both advancements and challenges. Economic growth has been predominantly propelled by increasing oil prices and an expansion in non-oil production, underscoring significant elements of the country's contemporary economic landscape. Furthermore, improvements in employment and housing, the stabilization of inflation levels, and a relative strengthening of the private sector indicate progress under Vision 2030.

Nevertheless, these positive developments coexist with persistent issues, including ongoing economic inequality, disparities in income distribution, enduring poverty in specific regions, and a shortfall in attracting foreign investments projected under Vision 2030. Although there is evidence of relative improvement in economic conditions and some notable successes, realizing the broader objectives of Vision 2030—especially the transition from an oil-dependent to a non-oil economy—poses substantial challenges. The relative improvement in Saudi Arabia's economy indicates that the leadership may partially succeed in addressing potential instabilities associated with these economic challenges. However, the social and political transformations resulting from these economic developments could give rise to new sources of instability. Key factors such as the enhancement of the private sector, cultural shifts due to the growth of tourism and entertainment, reduced benefits for citizens derived from the state-run rentier economy, economic pressures and poverty experienced by certain demographics, the expanding divide between traditional and modern sectors, and the emergence of new social and political demands are likely to contribute to dissatisfaction and instability cumulatively. The interplay of economic and social issues, alongside the persistent authoritarian structures within the political system, suggests that various forms of instability may manifest across different domains.

### **conclusion**

while the economic reforms outlined in Vision 2030 have positively influenced the legitimacy of the Saudi government and reinforced political stability, the potential for instability persists. Increased discontent could pose challenges for the government, including the possibility of protests. Within the political regime, the growing divide

between traditional and modern factions, coupled with rising dissatisfaction among religious and conservative groups, may undermine legitimacy and potentially result in security threats or acts of terrorism against the Saudi regime. Moreover, rising discontent could necessitate changes at the governmental level, including alterations in various ministerial roles and adjustments among economic or political-security officials. Should economic changes be accompanied by significant advancements and new political demands, calls for greater political participation within the authoritarian regime could further challenge Saudi Arabia's political stability in various respects.

### Bibliography

- Al Lily, Miriam (2022), Von der Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät, der Gottfried Wilhelm Leibniz Universität, Hannover zur Erlangung des akademischen Grades DOKTORIN
- Ali, Anis and Mahgoub, Ayman (2020), Prediction of CPI in Saudi Arabia: Holt's Linear Trend Approach, *Research in World Economy*, Vol 11, No 6.
- Al-Khamri, Hana (2019), Vision 2030 and poverty in Saudi Arabia, Aljazeera, available at: <https://www.aljazeera.com/opinions/2019/12/23/vision-2030-and-poverty-in-saudi-arabia>
- Al-Kibsi, Gassan and others (2015), SAUDI ARABIA BEYOND OIL: THE INVESTMENT AND PRODUCTIVITY TRANSFORMATION, McKinsey Global Institute, London, DECEMBER.
- Almutairi, Hossa and others (2022), Resilience of Saudi Arabia's Economy to Oil Shocks: Effects of Economic Reforms, King Abdullah Petroleum Studies and Research Center
- Essaid, Salim A (2023), Saudi Arabia's 2022 GDP breaks record, Al-Monitor (March 10), Accessible at: <https://www.al-monitor.com/originals/2023/03/saudi-arabias-2022-gdp-breaks-record-exceeds-1-trillion#ixzz83aQ4Cu42>
- Frag, Alshimaa Aboelmakarem (2018), *The Story of NEOM City: Opportunities and Challenges. New Cities and Community Extensions in Egypt and the Middle East*, Springer International Publishing AG.
- FAYYAZ, ALI (2013), KSA has lowest poverty rate in Arab world: WB report, available at: <https://www.arabnews.com/node/472256/amp>
- General Authority for Statistics (2023), Labor market statistics Q4, 2023, at: <https://www.stats.gov.sa/en/7137>
- Grand, Stephen and Wolff, Katherine (2020), ASSESSING SAUDI VISION 2030: A 2020 REVIEW, Atlantic Council, available at: <https://www.jstor.org/stable/resrep29468.8>
- INTERNATIONAL MONETARY FUND (2023), GDP per capita, current prices, available at: <https://www.imf.org/external/datamapper/PPP@WEO/SAU/QAT/KWT/ARE/BH>
- Kinninmont, Jane (2017), Vision 2030 and Saudi Arabia's Social Contract Austerity and Transformation, Chatham House, Research Paper, Middle East and North Africa Programme.
- Li cho, Shan (2020), Saudi Vision 2030 As Political Policy to Maintain Ibn Saud's Regime, *Ilkogretim Online - Elementary Education Online*; Vol 19 (Issue 4).

### 35 Abstract

- McBurney, Niamh (2023), Saudi Arabia - The ambition versus the reality of Vision 2030, Control Risks, available at: <https://www.controlrisks.com/our-thinking/insights/middle-east-ksa>
- Oueidat, Rawan (2023), Saudi Vision 2030: Oil and gas sector expected to take a lead, (Feb 27, 2023 by Energy Connects), accessible at: <https://www.energyconnects.com/opinion/thoughtleadership/2023/february/saudi-vision-2030-oil-and-gas-sector-expected-to-take-a-lead/>
- Statista (2023), Inflation rate in Saudi Arabia from 1987 to 2028, available at: <https://www.statista.com/statistics/268062/inflation-in-saudi-arabia/>
- The Global Economy (2021), Political stability - Country rankings, available at: [https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb\\_political\\_stability/](https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/)
- TRADING ECONOMICS (2023), Consumer Price Index CPI in Saudi Arabia, available at: <https://tradingeconomics.com/saudi-arabia/consumer-price-index-cpi?embed/forecast>
- Vision 2030 (2023), Vision 2030 Overview, available at: <https://www.vision2030.gov.sa/v2030/overview/>
- World Bank national accounts data (2020), available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=SA>
- World bank (2023), Foreign direct investment, net inflows (% of GDP) - Saudi Arabia, available at: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=SA>
- WORLD ECONOMICS (2023), Saudi Arabia Inequality Levels, available at: <https://www.worldeconomics.com/Inequality/Gini-Coefficient/Saudi%20Arabia.aspx>
- World Bank-unemployment (2023)*, Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) - Saudi Arabia, available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=SA>
- Worlddata (2023)*, Inflation rates in Saudi Arabia, available at: <https://www.worlddata.info/asia/saudi-arabia/inflationrates>.

### In Persian

- Ahmadi, Hosein and Moidfar, Saeed (2015), Democracy and Political Stability, faslnameh masael ejtemaei iran, sale sheshom, shomareye 1.
- Ajorlo, Hosein(2018), chashmandaz arabestan Saudi dar 2030: faraz ya forod, Tehran: mosaseh farhangi motaleat va tahghihat beinolmelali Tehran.
- Asadi , Ali Akbar(2020), Tradition- Modernism Cleavage and Political Stability in Saudi Arabia, jastarhaye siasiye moaser, doreye 11, shomareye 3.
- Delavari, Abolfazl (2015), Introduction to Political Instability: Towards a Comprehensive and Updated Model, faslnaneh dolatpajohi, sale 1, shomarheye 2.
- Ekhtiari Amiri, Reza and Dehrouyeh, Abbas (2021), Studying Internal Challenges and Obstacles Of Saudi Vision 2030 In the Framework of Theory of Developmental State, faslnemeh ravabet khareji, sale 13, shomareye 1.
- Ghanbarlou, Abdullah (2017), Economic Developments and Political Stability in Saudi Arabia, faslname motaleat rahbordi, sal 20, shomareye 1.

- Mohamadi lord, abdo mahmod and Mirmohamadi, mehdi (2013), political economy of stability, faslnameh rahbord farhangi ejtemaie, shomareye 9.
- Movassaghi Gilani, Seyed Ahmad and others (2020), The role of economic structure on the continuation of social gaps in Saudi Arabia, Knowledge of political interpretation Vol 1, No 2.
- Panahi, Mohamad Adel (2004), Introduction to political stability, faslnameh rahbord, shomareye 31.
- Stenslie, Stig (2012), Regime Stability in Saudi Arabia: The Challenge of Succession, translated in Persian by Nabiollah Ebrahimi, Tehran: pajoheshkadeh motaleat rahbordi.

## روندهای اقتصادی و ثبات سیاسی در عربستان سعودی در پرتو چشم‌انداز ۲۰۳۰

علی اکبر اسدی\*

محمد علی خوش‌طینت\*\*

### چکیده

درآمدهای نفتی یکی از عناصر اساسی ثبات سیاسی در عربستان سعودی محسوب می‌شود و به‌طور بنیادین در نظام اقتصادی رانتی ریشه دارد. با این حال، پیش‌بینی کاهش درآمدهای نفتی در دهه‌های آینده، همراه با احتمال وقوع یک بحران اقتصادی، رهبران عربستان را بر آن داشته تا چشم‌انداز ۲۰۳۰ را تحت هدایت ملک سلمان تدوین و اجرا کنند. این چهارچوب استراتژیک بلندپروازانه بر اهداف و ابتکارات اقتصادی تاکید زیادی دارد. این مطالعه تلاش می‌کند تا تأثیر روندهای اقتصادی نوظهور بر ثبات سیاسی عربستان در سال‌های پس از ۲۰۱۵ را بررسی کند. پرسش اصلی مطرح شده این است که روندها و تحولات جدید اقتصادی عربستان در دوره ملک سلمان به چه نحوی ثبات سیاسی در این کشور را متاثر می‌سازد؟ برای پاسخ به این پرسش، از دیدگاه عملیاتی دیوید سندرز در مورد بی‌ثباتی سیاسی به عنوان چهارچوب نظری استفاده می‌شود. تحقیق بر چهار مؤلفه کلیدی از چشم‌انداز اقتصادی در حال تحول عربستان سعودی متمرکز است: رشد و شکوفایی اقتصادی؛ نرخ بیکاری؛ تورم و شاخص قیمت مصرف‌کننده؛ و میزان فقر و نابرابری. یافته اصلی این مقاله این است که سیاست‌ها و برنامه‌های اتخاذ شده توسط دولت عربستان از طریق چشم‌انداز ۲۰۳۰ منجر به بهبود نسبی شرایط و شاخص‌های اقتصادی شده و به حفظ ثبات سیاسی کمک کرده است. با این حال تغییرات

\* استادیار روابط بین‌الملل، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (نویسنده مسئول)، a.asadi@ihes.ac.ir

\*\* استادیار گروه معارف، دانشگاه علوم پزشکی ارتش، khoshtinat2001@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۹



اجتماعی و سیاسی ناشی از توسعه اقتصاد غیرنفتی باعث ایجاد بسترها و شرایطی می‌شود که بی‌ثباتی‌های نوینی را برای عربستان در پی خواهد داشت.

**کلیدواژه‌ها:** عربستان سعودی، ثبات سیاسی، چشم‌انداز ۲۰۳۰، تحولات اقتصادی، ملک سلمان.

## ۱. مقدمه

به صورت تاریخی عربستان سعودی از زمان تاسیس آن از سال ۱۳۳۲ با کمترین تغییرات و چالشها در عرصه سیاسی روبرو بوده و نه تنها نظام سیاسی و رهبران این کشور با تغییر و تحولات و چالشهای اساسی جدی روبرو نشده‌اند، بلکه در سطح جامعه سیاسی نیز تغییر و تحولات اندکی در این کشور رخ داده است. این در حالی است که در منطقه پیرامونی عربستان و از جمله در کشورهایمانند ایران، عراق، مصر و یمن نه تنها از قرن بیستم بی‌ثباتیهای سیاسی مختلفی به وقوع پیوسته است، بلکه نظامهای سیاسی نیز در اثر انقلاب و کودتا یا تحولات مشابه دچار تغییر شده‌اند. در عربستان سعودی علاوه با اینکه ساختار نظام پادشاهی برای بیش از هشت دهه حفظ شده و تداوم یافته، روند انتقال قدرت بین نخبگان سعودی نیز عمدتاً با کمترین چالشها همراه بوده و به آرامی صورت گرفته است. ضمن اینکه شهروندان و جریانهای سیاسی داخل عربستان نیز کمتر به ایجاد ناآرامی و بی‌ثباتی در این کشور تمایل داشته یا نسبت به آن مبادرت کرده‌اند.

به اعتقاد برخی در طول دهه‌های گذشته عوامل و پیشرانهای مختلف باعث تداوم ثبات سیاسی در عربستان شده است که از اصلی‌ترین آنها می‌توان به درآمدهای نفتی، ایدئولوژی وهابی، حمایت‌های امنیتی غرب و انسجام نخبگان سیاسی اشاره کرد. (استنسلی، ۱۳۹۲: ۳۹-۴۰). با این حال در دوره‌های مختلف هر یک از این عوامل با برخی نوسانات همراه بوده و تأثیرات متفاوتی بر ثبات سیاسی این کشور داشته است که باعث شکل‌گیری ابهاماتی در مورد آیند ثبات سیاسی در این کشور شده است. در دوره پادشاهی ملک سلمان از سال ۲۰۱۵ تحولات نوینی در عرصه‌های مختلف عربستان شکل گرفته و این کشور تغییر و تحولات متفاوتی را تجربه می‌کند. یکی از مهمترین ابعاد سیاستهای دولت عربستان در دوره ملک سلمان تلاش برای ایجاد تغییرات اقتصادی عمیق و گسترده ذیل برنامه چشم‌انداز ۲۰۳۰ است که مورد توجه بسیاری از تحلیلگران و ناظران این حوزه قرار گرفته است.



در سالهای اخیر ایجاد برخی از اصلاحات فرهنگی و اجتماعی از بالا به خصوص در حوزه زنان یا اتخاذ رویکردهای تهاجمی در عرصه سیاست خارجی در سطح منطقه‌ای در سیاست‌های سعودیها برجستگی بیشتری داشته است، اما تلاشهای رهبران این کشور با محوریت محمدبن سلمان برای ایجاد تحول در عرصه اقتصادی نشانگر تغییرات عمیق و پایداری است که می‌تواند پیامدهای طولانی مدتی برای ثبات سیاسی این کشور داشته باشد. با توجه به این مهم هدف این نوشتار بررسی شرایط و روندهای اقتصادی عربستان با تمرکز بر چشم انداز ۲۰۳۰ و ارزیابی تاثیرات و پیامدهای احتمالی آن برای ثبات سیاسی این کشور است. پرسش اصلی این است که روندها و تحولات جدید اقتصادی عربستان در دوره ملک سلمان به چه نحوی ثبات سیاسی در این کشور را متاثر می‌سازد؟ فرضیه اصلی طرح شده این است که تغییر و تحولات جدید اقتصادی عربستان ذیل چشم انداز ۲۰۳۰ با بهبود نسبی شاخص‌های اقتصادی باعث تقویت ثبات سیاسی در این کشور می‌شود، با این حال تغییرات اجتماعی و سیاسی ناشی از توسعه اقتصاد غیردولتی بسترهایی را برای ایجاد بی‌ثباتیهای نوین در این کشور ایجاد می‌کند. در این راستا ابتدا برخی نگرشهای مفهومی در خصوص ثبات و بی‌ثباتی سیاسی مطرح می‌شود و سپس به اهداف و ابعاد چشم‌انداز ۲۰۳۰ اشاره می‌شود. در ادامه ضمن تبیین روندها و شرایط جدید اقتصادی عربستان، پیامدهای این روندها برای ثبات سیاسی دولت سعودی تبیین خواهد شد. تحقیق حاضر تبیینی است و با رویکردی کیفی به گردآوری داده‌ها با روش‌های کتابخانه‌ای و اینترنتی پرداخته شده است.

## ۲. نگرش‌های مفهومی به ثبات و بی‌ثباتی سیاسی

در خصوص مفهوم ثبات و بی‌ثباتی سیاسی دیدگاه‌های مختلفی مطرح شده است که از مهمترین آنها عبارتند از: دیدگاه تداوم؛ دیدگاه تحلیل رویداد یا تجربی؛ دیدگاه سیستمی؛ دیدگاه مشروعیت؛ دیدگاه هنجاری و دیدگاه عملیاتی. در هر کدام از این دیدگاهها بر برخی مولفه‌های خاص تاکید می‌شود. به عنوان نمونه در دیدگاه تداوم ثبات سیاسی با وجود و تداوم نوع خاصی از نظام سیاسی در ارتباط قرار می‌گیرد و ماهیت و نوع حکومت به عنوان اصلی‌ترین عامل تعیین کننده در ثبات سیاسی در کشورها تلقی می‌شود (احمدی و معیدفر، ۱۳۹۴؛ ۸). صاحب‌نظرانی که از دیدگاه سیستمی به موضوع ثبات و بی‌ثباتی می‌نگرند بی‌ثباتی را بر اساس مقوله‌هایی نظیر پایداری/ ناپایداری، تعادل/عدم تعادل و تغییر/فروپاشی یک نظام تعریف

کرده‌اند. همچنین در دیدگاه مشروعیت بر حمایت‌های مردم از نظام سیاسی و سطح مشروعیت نظام تاکید می‌شود (پناهی، ۱۳۸۳؛ ۳۶).

در دیدگاه عملیاتی به عنوان چهارچوب نظری و مفهومی مورد تاکید در این نوشتار، برخی پژوهشگران نظیر دیوید ساندرز، برای رفع نارسایی تحلیلهای یک متغیره و چند متغیره، درصدد برآمده‌اند تا با طبقه بندی متغیرها و استدلال نظری، وزن این متغیرها را تعیین و ارتباط میان آنها را تنظیم و توجیه کنند. ساندرز بی‌ثباتی سیاسی را به معنای "وقوع تغییرات یا ایجاد چالش در حکومت، رژیم و جامعه سیاسی، خارج از الگوهای معمول و متعارف می‌داند و بر "طیف‌گونگی" و "نسبی بودن بی‌ثباتی در زمانها و مکانهای مختلف" تاکید دارد. او ظهور هر یک از پدیده‌های چالش و تغییر را در دو سطح رژیم سیاسی (اهداف، روشها و درجه‌ی مشارکت سیاسی) و حکومت (متولیان امور سیاسی) مورد توجه قرار می‌دهد و برای هر یک از آنها شاخصه‌هایی تعیین می‌کند. جدول زیر خلاصه‌ی مباحث ساندرز در زمینه شاخص‌سازی بی‌ثباتی سیاسی را نشان می‌دهد (دلوری، ۱۳۹۴: ۷۷).

شاخص‌های دیوید ساندرز برای بی‌ثباتی سیاسی

نوع بی‌ثباتی	حیطه بی‌ثباتی	شاخص‌های بی‌ثباتی
تغییر	تغییر در رژیم سیاسی (اهداف، روش‌ها و درجه مشارکت سیاسی)	۱) تغییر هنجارها و قوانین؛ ۲) وقوع کودتاهای موفق ۳) تغییر نظام حزبی؛ ۴) تغییر جایگاه نظامیان
	تغییر در حکومت (متولیان نهادهای اجرایی)	۱) تغییر مقامات اصلی اجرایی (رئیس‌جمهور یا نخست‌وزیر) ۲) تغییر یا ترمیم کابینه
چالش	چالش علیه رژیم سیاسی	حملات چریکی؛ ۲) شورش؛ ۳) مرگ و میرهای ناشی از خشونت سیاسی؛ ۴) کودتاهای ناموفق
	چالش علیه حکومت	اعتصابات ۲) تظاهرات اعتراضی

منبع: دلوری، ۱۳۹۴: ۷۷

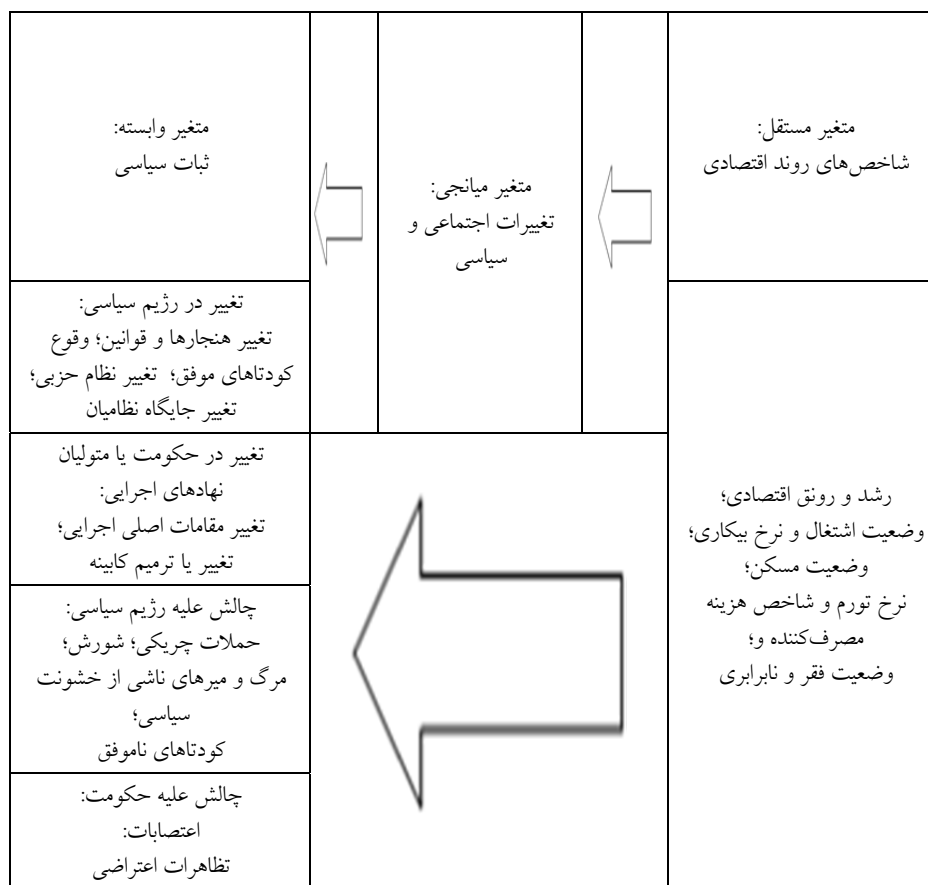
فارغ از چهارچوبها و دیدگاههای کلان نظری و مفهومی در خصوص ثبات سیاسی که در بالا به آنها اشاره شد در تبیین و تحلیل علل بی‌ثباتی یا ثبات سیاسی در یک کشور برخی تحلیلهای تک متغیره بوده و عوامل خاصی را به عنوان متغیر اصلی اثرگذار در بی‌ثباتی مورد

تاکید قرار داده‌اند و برخی دیگر به طیفی از متغیرهای اثرگذار بر بی‌ثباتی تاکید دارند. لذا در انجام هر پژوهش تمرکز خاص بر برخی متغیرها یا داشتن نگاهی کلان به مجموعه متغیرهای اثرگذار می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. به منظور بررسی ثبات و بی‌ثباتی سیاسی عربستان سعودی هر چند متغیرهایی در حوزه‌های مختلف اثرگذاری دارند، اما در اینجا هدف تمرکز بر متغیرهای اقتصادی است.

در بررسی متغیرهای اقتصادی اثرگذار بر ثبات یا بی‌ثباتی سیاسی در یک کشور به شاخصهای اقتصادی متعددی اشاره می‌شود. از جمله این شاخصها عبارتند از: مصارف دولت در ابعاد مختلف؛ بدهی خارجی؛ رانت منابع طبیعی؛ کل ذخایر دلار و ارز؛ پس انداز خالص ملی؛ بیکاری؛ کیفیت مقررات؛ تولید ناخالص داخلی؛ سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی؛ مجموع سرمایه‌گذاری داخلی؛ صدور تکنولوژی پیشرفته؛ ضریب جینی؛ نرخ بهره واقعی؛ آزادی اقتصادی؛ جهانی شدن اقتصادی؛ سرانه زمین قابل کشت و تعداد دیگری از متغیرهای خرد و کلان اقتصادی (محمدی لرد و میرمحمدی، ۱۳۹۲: ۲۵). اما از آنجایی که ارزیابی اثرات تمام این شاخصها و متغیرها بر وضعیت ثبات سیاسی یک کشور از یک سو دشوار است و از سوی دیگر ممکن است نتایج مشخصی را نداشته باشد، در اینجا به مهمترین متغیرهای اقتصادی اثرگذار بر ثبات سیاسی می‌پردازیم. این متغیرها عبارتند از: رشد و رونق اقتصادی؛ وضعیت اشتغال و نرخ بیکاری؛ وضعیت مسکن؛ نرخ تورم و شاخص هزینه مصرف‌کننده و؛ وضعیت فقر و نابرابری.

از آنجایی که تاثیر متغیرهای اقتصادی بر ثبات سیاسی لزوم به صورت مستقیم صورت نمی‌گیرد و ممکن است ابتدا بر شرایط اجتماعی و سیاسی جامعه اثرگذار باشد، می‌توان الگوی مفهومی سه وجهی را به منظور بررسی اثرگذاری روندها و متغیرهای اقتصادی بر ثبات سیاسی طراحی کرد که در شکل زیر به صورت خلاصه آمده است. این الگوی مفهومی چگونگی ارتباط بین متغیرها و شاخصهای تحقیق را نشان می‌دهد تا از طریق آن بتوان به تبیین اثرگذاری روندهای اقتصادی بر ثبات سیاسی در عربستان سعودی پرداخت.

الگوی مفهومی اثرگذاری روندهای اقتصادی بر ثبات سیاسی



منبع: نگارندگان

### ۳. اهداف و ابعاد سند چشم‌انداز ۲۰۳۰

اقتصاد عربستان سعودی همانند بسیاری از کشورهای خلیج فارس بر تولید و صدور نفت متکی است و اقتصادی دولت‌محور و رانتیر محسوب می‌شود. در بررسی ساختار و شرایط اقتصادی کشورها، دولت محوری یا وابستگی اقتصاد به فعالیتهای بخش خصوصی یکی از مولفه‌های مهمی محسوب می‌شود که در ثبات و تداوم اقتصادی و سیاسی نیز اثرگذاری بالایی دارد. نگاهی کلی به ساختار اقتصادی عربستان این واقعیت را آشکار می‌کند که به صورت تاریخی اقتصاد این کشور دولت‌محور بوده و نزدیک به پنجاه درصد تولید ناخالص داخلی و

همچنین حدود نود درصد صادرات این کشور به طور مستقیم یا غیر مستقیم از بخش نفت و گاز تامین شده است. این بخش نیز قویا تحت کنترل دولت قرار دارد. به ویژه اینکه بخش عمده اقتصاد عربستان در اختیار شرکتهای بزرگ مانند آرامکو و ساییک قرار دارد و بخش خصوصی نیز علاوه بر ضعفهای جدی وابسته به دولت است (قنبرلو، ۱۳۹۶: ۴۰).

به رغم اتکای اقتصاد عربستان به نفت در دهه‌های گذشته، چشم انداز ۲۰۳۰ عربستان باعث طرح گفتمان جدید و پیشبرد سیاستهایی ملموس برای تنوع بخشی به اقتصاد شده است. به خصوص اینکه دورنمای کاهش درآمدهای نفتی می‌تواند چالشهای داخلی عربستان را تشدید نموده و بی‌ثباتیها را شدت بخشد. مشکلات ساختاری اقتصادی و نارضایتی عمومی و به خصوص فقدان دورنمای مناسب برای اشتغال و بهبود وضعیت اقتصادی نسل جوان بستر و محرک مناسبی برای محمد بن سلمان جوان بود تا با ارائه سند چشم انداز ۲۰۳۰ به بهبود جایگاه خود در میان افکار عمومی و ساختار سیاسی عربستان بپردازد. سند ۲۰۳۰ زمانی از سوی بن سلمان ارائه شد که وی در مقام جانشین ولیعهد بود و به عنوان یکی از کاندیداهای اصلی مقام پادشاهی در میان نسل جوان محسوب می‌شد. وی با تدوین و ارائه این سند در مدت زمانی کوتاه سعی کرد تا چهره نوینی را از خود در سطح داخلی و بین‌المللی ارائه نموده و خود را به عنوان رهبری مقتدر برای عبور دادن عربستان از مشکلات اقتصادی و تغییر ساختاری اقتصاد مطرح سازد. بر این اساس سند ۲۰۳۰ و تلاشهای بن سلمان برای پیشبرد آن به عنوان اصلی‌ترین پیشران اقتصادی عربستان در دوره اخیر محسوب می‌شود. در حالی که در جامعه عربستان تحول در وضعیت اقتصادی به تحقق اهداف سند ۲۰۳۰ گره خورده است، ناکامی در تحقق این اهداف یا روند کند پیشبرد آن، می‌تواند جامعه عربستان را به سمت ناامیدی از بهبود اقتصادی و نارضایتی و در نهایت بی‌ثباتی بیشتر پیش ببرد.

در مقدمه سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ سه محور اصلی مورد تاکید عبارتند از: ایجاد جامعه‌ای پویا، اقتصادی شکوفا و ملتی بلند پرواز. این اهداف کلان نشانگر هدف‌گذاری و برنامه‌ریزی رهبران سعودی برای ایجاد تحولاتی اساسی در این کشور است که از نظر برخی به عنوان تلاشی برای بازتعریف هویت سیاسی و ملی عربستان محسوب شده و حتی می‌تواند آغازگر فصل و دوره جدید و متمایزی برای این کشور از زمان تاسیس آن توسط ملک عبدالعزیز باشد. اما فارغ از تمامی اهداف سیاسی و جنبه‌های اجتماعی مشهود، این سند بیش از هر چیز به عنوان برنامه‌ای برای تحول در اقتصاد نفتی عربستان با نگرشی سیاسی تلقی می‌شود. همانطور که تحولات بعد از آغاز خیزشهای مردمی در جهان عرب از سال ۲۰۱۱ نشان داد، بی‌ثباتی اقتصادی عاملی

اساسی برای بی‌ثباتی سیاسی است و این آموزه کشورهایمانند عربستان را که به صورت مستقیم درگیر این تحولات نشدند به سمت اتخاذ رویکردی جدی در عرصه‌های اقتصادی هدایت کرد. از آنجایی که تکیه بر درآمد انرژی‌های تجدیدناپذیر برای ثبات اقتصادی و سیاسی یک کشور خطرناک محسوب می‌شود، اهداف اصلی چشم‌انداز ۲۰۳۰، متنوع ساختن اقتصاد، بهبود ثبات اقتصادی و در نهایت حفظ قدرت و ثبات سیاسی محسوب می‌شود (Li cho, 2020: 3623).

مهمترین وجه چشم‌انداز ۲۰۳۰ جنبه و اهداف اقتصادی آن محسوب می‌شود. مأموریت اصلی چشم‌انداز ۲۰۳۰ متنوع‌سازی اقتصاد کشور با توسعه بخش خصوصی و افزایش بکارگیری نیروها در این بخش است. در این راستا در این برنامه به راهبردهای مختلفی اشاره شده است که مهم‌ترین آنها عبارتند از: ایجاد توازن مالی و ارتقای عملکرد و ظرفیت حکومت؛ استفاده بیشتر از نیروی کار و توسعه فرصت‌های شغلی با تاکید بر بخش خصوصی؛ توجه به نیروی کار ماهر خارجی و بازار کار دوگانه؛ ایجاد فرصت‌های بیشتر برای زنان؛ بهبود محیط کسب و کار؛ تقویت فرهنگ نوآوری و کارآفرینی؛ پیشبرد خصوصی سازی و جذب سرمایه مستقیم خارجی؛ گشایش فضای اجتماعی به منظور فعال کردن بخش‌های جدید اقتصادی و؛ حداکثرسازی فرصت‌های سرمایه‌گذاری با تبدیل کردن صندوق سرمایه‌گذاری عمومی به بزرگترین صندوق حاکمیتی در جهان و پیشبرد طرح‌های کلان اقتصادی (Grand and Wolff, 2020: 17).

هدف کلان سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ عبور از اقتصاد نفتی تا سال ۲۰۳۰ و ایجاد اقتصادی متنوع است. در این راستا برخی از مهم‌ترین اهداف اقتصادی عنوان شده در سند ۲۰۳۰ عبارتند از: حرکت از رتبه نوزدهم اقتصاد بزرگ جهان به جمع پانزده اقتصاد بزرگ؛ افزایش بومی‌سازی بخش‌های نفت و گاز از چهل درصد به ۷۵ درصد؛ افزایش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از ۳/۸ درصد تولید ناخالص داخلی به ۵/۷ درصد؛ افزایش سهم بخش خصوصی از تولید ناخالص داخلی از چهل درصد به ۶۵ درصد؛ ارتقاء جایگاه عربستان سعودی در شاخص جهانی لجستیک از رتبه ۴۹ به ۲۵ و تضمین برتری منطقه‌ای در این حوزه؛ افزایش تعداد گردشگران خارجی با تمرکز بر گردشگری زیارتی و افزایش تعداد حجاج از ۸ میلیون نفر در سال به ۳۰ میلیون نفر و مجموع گردشگران تا صد میلیون نفر؛ افزایش سهم صادرات غیر نفتی از تولید ناخالص داخلی از شانزده درصد به پنجاه درصد؛ افزایش درآمدهای غیرنفتی از ۱۶۳

روندهای اقتصادی و ثبات سیاسی ... (علی اکبر اسدی و محمد علی خوش طینت) ۴۵

میلیارد ریال سعودی به یک تریلیون ریال سعودی؛ کاهش نرخ بیکاری از ۱۱/۶ به هفت درصد و؛ افزایش اشتغال زنان از ۲۲ درصد به سی درصد (آجرلو، ۱۳۹۷: ۱۰۷-۱۲۶).

#### ۴. روندها و شرایط اقتصادی جدید عربستان

به رغم اینکه اهداف مهم و بلندپروازانه‌ای در متن سند چشم انداز ۲۰۳۰ مورد تاکید واقع شده است، آنچه در عمل ثبات سیاسی این کشور را تحت تاثیر قرار می‌دهد، به روندها و واقعیت‌های اقتصادی در عرصه عمل و همچنین تبعات اجتماعی و سیاسی برنامه‌های اقتصادی مربوط است. بر این اساس تبیین روندهای اقتصادی اصلی در عربستان در طول سالهای پس از ۲۰۱۵ و تاثیرات آن بر ثبات سیاسی به شکل‌های مختلف اهمیت دارد.

در مباحث نظری و مفهومی مربوط به تاثیرگذاری روندهای اقتصادی بر ثبات سیاسی به متغیرهای مختلفی اشاره می‌شود. در این پژوهش سعی شده است تا به بررسی وضعیت اقتصادی عربستان در سالهای اخیر با تاکید بر چهار مولفه یا شاخص اصلی پرداخته شود که عبارتند از: رشد و رونق اقتصادی؛ وضعیت اشتغال و نرخ بیکاری؛ نرخ تورم و شاخص هزینه مصرف کننده و؛ وضعیت فقر و نابرابری. مولفه نخست یعنی رشد و رونق اقتصادی به ظرفیتهای کلان اقتصادی مربوط است که به عنوان پیشران اصلی اقتصاد در هر کشور محسوب می‌شود و به حاکمیت اجازه می‌دهد تا برنامه‌ریزی فعالانه‌تری برای مدیریت شرایط اقتصادی داشته باشد. اما سه مولفه دیگر به وضعیت اقتصادی و اجتماعی شهروندان سعودی ارتباط دارد و به گونه‌ای انتخاب شده است که ضمن ارتباط با اهداف و برنامه‌های مورد تاکید در سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان، با وضعیت اجتماعی و ثبات سیاسی نیز پیوند بالایی داشته باشد.

#### ۱.۴ رشد و رونق اقتصادی

عربستان سعودی برای دهه‌های متوالی از منابع و درآمدهای نفتی به عنوان اصلی‌ترین متغیر در ایجاد رونق و رفاه اقتصادی بهره برده است. به عبارتی درآمدهای نفتی اصلی‌ترین پیشران اقتصادی و یکی از عوامل کلیدی موفقیت رهبران سعودی در ایجاد ثبات سیاسی بوده است. اما کاهش بهای نفت در کنار افزایش تدریجی مصرف داخلی انرژی پرسشها و تردیدهای مختلفی را در خصوص تداوم درآمدهای نفتی عربستان ایجاد کرد. با کاهش بهای نفت از نیمه دوم سال ۲۰۱۴ عربستان وارد دوره رکود و کسری بودجه شد. کاهش قیمت نفت تا مرز ۳۰ دلار در طول سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ نشانگر اوج گرفتن مشکلات اقتصادی در عربستان بود. مساله‌ای

که باعث فراز و فرودهایی در تولید ناخالص داخلی عربستان در سالهای اخیر شده و پیشبرد برنامه های چشم انداز ۲۰۳۰ را با برخی چالشها مواجه کرد. بر اساس آمارهای بانک جهانی تولید ناخالص داخلی عربستان از ۶۴۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۶ به ۶۸۸ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۷ و ۸۱۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ افزایش یافت. اما شیوع کرونا و کاهش بهای نفت باعث کاهش تولید ناخالص داخلی عربستان به ۸۰۳ و ۷۰۳ میلیارد دلار در سالهای ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ شد (World Bank national accounts data, 2020).

در سال ۲۰۲۱، اقتصاد عربستان حدود ۲/۴ درصد رشد کرد و توانست به تدریج وارد روند احیا و رشد شود. در سال ۲۰۲۲، به دلیل پایان نسبی همه گیری کرونا و به خصوص وقوع جنگ بین روسیه و اوکراین، عربستان با رشد جهانی بهای نفت به منابع درآمدی بالایی دست یافت؛ به گونه ای که در برخی از ماه های این سال درآمدهای نفتی عربستان از ۳۰ میلیارد دلار نیز فراتر رفت. در سال ۲۰۲۲ عربستان سعودی رشد اقتصادی ۸/۷ درصدی را تجربه کرد که بیشترین رشد برای این کشور در یک دهه اخیر محسوب می شود. مهمتر اینکه تولید ناخالص داخلی عربستان برای نخستین بار در تاریخ این کشور از یک تریلیون دلار عبور کرد. هر چند افزایش بهای نفت سهم اصلی را در رشد اقتصادی عربستان داشته، اما در راستای اهداف سند چشم انداز ۲۰۳۰، رشد بخش غیرنفتی این کشور نیز قابل ملاحظه بوده است. نفت و گاز با ۳۲/۷ درصد بیشترین سهم را در تولید ناخالص داخلی عربستان داشته و خدمات دولتی نیز ۱۴/۲ درصد در اقتصاد نقش داشته است. بخش غیرنفتی در سال ۲۰۲۲، ۵/۴ درصد رشد داشته و بیش از چهل درصد تولید ناخالص داخلی را به خود اختصاص داد. هر چند طبق پیش بینیها رشد اقتصادی عربستان در سال ۲۰۲۳ پنج درصد و در سال ۲۰۲۴، ۳/۵ درصد کاهش خواهد یافت، اما این کشور همچنان با سطح بالایی از درآمد و مازاد بودجه روبرو خواهد بود. (Essaid, 2023).

## ۲.۴ وضعیت اشتغال و نرخ بیکاری

بیش از ۴۰ درصد جمعیت عربستان را غیرسعودیها تشکیل می دهند و عربستان به دلیل ذخایر و فعالیتهای نفتی و اقتصادی مرکز مهمی برای جذب کارگران خارجی بوده است. اما این واقعیت به معنی فقدان بیکاری در این کشور نبوده است. به خصوص اینکه میزان بیکاران در بین شهروندان سعودی در مقایسه با خارجیهای مقیم این کشور بیشتر بوده است. با این حال بنا بر آمارهای بانک جهانی میزان بیکاری در عربستان در طول دهه های گذشته با فراز و نشیبهای



خاص خود همراه بوده است. در سال ۱۹۹۲ میزان بیکاری در عربستان ۷/۲ درصد بود، اما با روندی کاهشی این میزان در سال ۱۹۹۹ به ۴/۳ درصد کاهش یافت. در سال ۲۰۰۶ بار دیگر میزان بیکاری در عربستان به ۶/۳ درصد افزایش یافت و در سال ۲۰۱۶ یعنی نخستین سال اجرای سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ میزان بیکاری کل در عربستان ۵/۶ درصد بود (worldbank-unemployment, 2023).

دولت عربستان در طول دهه‌های گذشته به منظور کاهش سطح بیکاری و به خصوص افزایش اشتغال در میان شهروندان سعودی در قالب سعودی‌سازی بازار کار برنامه‌ها و تلاشهای مختلفی را به پیش برده است. هر چند دولت در اشتغال‌زایی موفقیت‌هایی را داشته، با این حال با چالشهایی بنیادین در این خصوص روبرو بوده است. در طول دوره ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۳، استخدامها به‌ویژه در بخش عمومی که حدود ۷۰ درصد سعودی‌ها را به‌کار گرفته است افزایش یافت. در مجموع، دولت ۱/۷ میلیون شغل برای شهروندان خود ایجاد کرد که ۱/۱ میلیون نفر آن در بخش عمومی بود (Al-Kibsi, 2015: 20-23). اما تغییرات جمعیتی در این کشور در حال رخ دادن است که موجب جهش در تعداد سعودی‌های آماده برای ورود به بازار کار تا سال ۲۰۳۰ شده که خود به ایجاد چالش‌های جدیدی منجر می‌شود. مشارکت نیروی کار در عربستان ۴۱ درصد بوده و رشد بهره‌وری ۸ درصدی از سال ۲۰۰۳ تا سال ۲۰۱۳ کمتر از بسیاری از اقتصادهای در حال ظهور بوده است. نیروی کار خارجی مربوط به قراردادهای موقت که دریافت به مراتب کمتری از شهروندان سعودی دارند، بیش از نیمی از جمعیت نیروی کار را تشکیل داده است. بر این اساس در یک دهه گذشته بر اساس ارزیابیهای مختلف این تصور شایع بود که حتی اگر عربستان، تغییرات سیاستی واکنشی مانند انقباض بودجه یا محدود کردن مهاجرت را در مقابل این شرایط چالشی ایجاد کند، بیکاری به سرعت افزایش خواهد یافت. با این حال تغییرات معطوف به بهره‌وری اقتصادی، می‌تواند عربستان سعودی را قادر سازد تا بار دیگر تا سال ۲۰۳۰ تولید ناخالص داخلی خود را دو برابر کرده و حدود شش میلیون شغل جدید ایجاد کند. این موضوع نیازمند حدود ۴ تریلیون دلار سرمایه‌گذاری بوده است. ارزیابیها نشان می‌دهد تا سال ۲۰۳۰ شش میلیون سعودی دیگر به سن کار خواهند رسید و در صورتی که ۴/۵ میلیون نفر از آنها اشتغال یابند، روند تاریخی حفظ خواهد شد. همچنین نیروی کار از نظر حجم دوبرابر خواهد شد و به ده میلیون نفر خواهد رسید، اما این رشد حتی می‌تواند از این نیز بیشتر باشد (Al-Kibsi, 2015: 35-42).

افزایش جوانان نیازمند کار و روند صعودی رشد جمعیت در حالی که منابع و درآمدهای نفتی نمی‌تواند تا دهه‌های آتی ادامه یابد باعث شد تا اشتغال‌زایی به یکی از اهداف کلیدی

چشم‌انداز ۲۰۳۰ تبدیل شود. در سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ کاهش بیکاری در میان سعودیها از ۱۱/۶ درصد به ۷ درصد تا سال ۲۰۳۰ و افزایش مشارکت زنان در بازار کار از ۲۲ درصد به ۳۰ درصد به عنوان دو معیار کلیدی در عرصه اشتغال محسوب می‌شود. ضمن اینکه به منظور افزایش سطح رفاه اجتماعی و بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی جامعه سعودی مجموعه‌ای از اهداف و برنامه‌ها طراحی شده است. برنامه کیفیت زندگی با هدف ارتقای کیفیت زندگی شخصی از جمله این اهداف و برنامه‌هاست. در کنار این می‌توان به موارد دیگری مانند برنامه مسکن اشاره کرد که هدف آن ابتکار راه‌حلهایی برای فراهم ساختن مسکن مناسب برای شهروندان سعودی در شرایط کنونی و همچنین رفع دغدغه مسکن برای نسلهای آینده است. برنامه توسعه توانمندیهای انسانی نیز به عنوان بخش دیگری از تلاشهای رهبران سعودی در قالب چشم‌انداز ۲۰۳۰ است که هدف از آن ارتقای توانمندیها، سطح دانش و مهارتهای شهروندان سعودی به منظور موفقیت در عرصه‌های اجتماعی و اقتصادی به خصوص در سطح جهانی است. علاوه بر این در محور اجتماعی چشم‌انداز ۲۰۳۰ می‌توان به اهداف و برنامه‌هایی اشاره کرد که هدف بهبود شرایط زندگی برای شهروندان سعودی را دنبال می‌کند و برخی از مهمترین آنها عبارتند از: ارتقای خدمات بهداشتی و درمانی؛ ارتقای سبک زندگی سالم؛ ارتقای قابلیت زندگی در شهرهای عربستان و؛ تضمین پایداری زیست‌محیطی (Vision 2030,2023).

در عرصه اشتغال‌زایی به رغم فقدان دستاورد لازم در چهار سال نخست اجرای چشم‌انداز ۲۰۳۰، در سالهای اخیر برخی موفقیتها کسب شده است. در سال ۲۰۱۷ میزان بیکاری کل در عربستان ۵/۹ درصد، در سال ۲۰۱۸، ۶ درصد، در سال ۲۰۱۹ ۵/۶ درصد و در سال ۲۰۲۰ بیکاری کل در عربستان به ۷/۵ درصد رسید. واقعیتی که از رکود در اقتصاد جهانی در نتیجه شیوع کرونا و کاهش درآمدها ریاض نیز ناشی می‌شد. با این حال در سالهای ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲ عربستان با شرایط بهتری در عرصه اشتغال‌زایی مواجه شد. بنابر اطلاعات شورای کل آمار عربستان میانگین بیکاری کل در فصل آخر سال ۲۰۲۱، ۶/۹ درصد بود که در فصل آخر سال ۲۰۲۲ به ۴/۸ درصد کاهش یافت. مهمتر اینکه میزان بیکاری شهروندان سعودی در فصل آخر سال ۲۰۲۱، ۱۱ درصد بود که در فصل آخر سال ۲۰۲۲ به ۸ درصد کاهش یافت. همچنین میزان مشارکت شهروندان سعودی در بازار کار از ۵۱/۵ درصد در فصل آخر سال ۲۰۲۱ به ۵۲/۵ درصد در فصل آخر سال ۲۰۲۲ افزایش یافت. در این میان افزایش مشارکت زنان سعودی در بازار کار بسیار برجسته بوده و به بیش از ۳۵ درصد در سال ۲۰۲۲ رسیده است (General Authority For Statics,2023). با این حال به رغم حمایت‌های دولت از نیروهای کار

سعودی و تلاش برای کاهش سطح بیکاری در میان شهروندان سعودی، همچنان میزان اشتغال سعودی‌ها از غیر سعودیها کمتر است.

### ۳.۴ نرخ تورم و شاخص هزینه مصرف‌کننده در عربستان

نرخ تورم به خصوص در حوزه‌هایی مانند مواد غذایی و مسکن از جمله شاخصهایی است که میزان فشار اقتصادی بر طبقه متوسط و پایین را در هر کشور نشان می‌دهد. آمارهای موجود نشان می‌دهد به استثنای برخی سالهای دهه ۱۹۷۰ که تورم به دلایل سیاسی به بالای ۳۰ درصد نیز رسید، در اغلب سالها تورم در عربستان زیر ده درصد بوده و حتی در برخی سالها نیز تورم منفی بر اقتصاد این کشور حاکم بوده است. در سال ۲۰۱۶ به عنوان نخستین سال اجرای سند چشم‌انداز ۲۰۳۰، نرخ تورم در عربستان کمی بیش از دو درصد بود و در سال ۲۰۲۰ به بالاترین میزان خود یعنی ۳/۴۵ درصد رسید. اما در سال ۲۰۲۲ به رغم رشد اقتصادی بالا، تورم به حدود ۲/۴۷ درصد رسید که کمترین میزان در میان کشورهای گروه بیست محسوب شد (worlddata, 2023). همچنین پیش‌بینی‌ها حاکی از آن است که تورم کل در عربستان تا سال ۲۰۲۸ همچنان زیر سه درصد خواهد ماند (statista, 2023).

فارغ از نرخ تورم در سطح کلی خود، آنچه تاثیر بیشتری بر معیشت و سطح رفاه شهروندان دارد، تورم مربوط به کالاها و خدمات اساسی است. ضمن اینکه کاهش تدریجی یارانه سوخت و انرژی در قالب برنامه‌های سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ باعث شد تا افزایش بهای این اقلام نیز به ایجاد مشکلات و چالشهای جدید برای مردم عربستان منجر شود. در این راستا یکی از مهمترین شاخصهایی که می‌تواند وضعیت کالاها و خدمات اصلی مورد مصرف مردم به خصوص طبقات متوسط و ضعیف را نشان دهد، شاخص هزینه مصرف‌کننده (CPI) (Consumer Price Index) است. شاخص هزینه مصرف‌کننده معیار تغییر در سطح کلی قیمت کالاها و خدماتی است که توسط خانوارها در دوره زمانی مشخص خرید می‌شود. این شاخص هزینه خانوار را برای یک سبد خاص از کالاها و خدمات با دوره مشابه قبلی مقایسه می‌کند. در عربستان سعودی شاخص هزینه مصرف‌کننده شامل ۱۲ نوع از کالاها و خدمات اصلی و ضروری برای زندگی شهروندان است که مسکن با بیش از ۲۵ درصد و مواد غذایی و نوشیدنیها با حدود ۲۰ درصد بیشترین سهم را در آن دارند (Ali and Mahgoub, 2020:302).

شاخص هزینه مصرف‌کننده در عربستان در طول دهه‌های گذشته همگام با افزایش یا کاهش نرخ تورم با تغییرات مثبت یا منفی همراه شده و این شاخص تا حد زیادی با نرخ تورم

کلی در این کشور همراهی داشته است. این شاخص در سال ۲۰۰۲، ۹۸، در سال ۲۰۱۰، ۱۲۵/۵ و در سال ۲۰۱۶ به عنوان سال نخست اجرای سند چشم‌انداز ۱۳۷/۱ بوده است. در سال ۲۰۲۱ شاخص هزینه مصرف‌کننده در عربستان ۱۰۴/۴ بود و با افزایش ۲/۵ درصدی در سال ۲۰۲۲ به ۱۰۷ رسید. شاخص هزینه مصرف‌کننده در عربستان از سال ۱۹۹۹ تا ۲۰۲۳ به صورت میانگین ۸۷/۲۹ بوده و در آوریل ۲۰۲۳ به ۱۰۹/۱۶ رسیده است. پایین‌ترین حد شاخص هزینه مصرف‌کننده در عربستان نیز در این دوره به سال ۲۰۰۱ مربوط است که ۶۷ بوده است. همچنین بر اساس مدل‌های اقتصادی پیش‌بینی می‌شود شاخص هزینه مصرف‌کننده در عربستان در سال ۲۰۲۴ به بیش از ۱۱۳ و در سال ۲۰۲۵ به بیش از ۱۱۵ برسد (TRADING).  
ECONOMICS, 2023 آمارهای بالا نشان می‌دهد به رغم تداوم سطحی از رشد اقتصادی و همچنین برنامه‌های اصلاحی دولت در قالب چشم‌انداز ۲۰۳۰، هزینه‌های مصرف‌کنندگان تا حد زیادی کنترل شده و شاهد افزایش‌های شدید نخواهد بود.

سراجه تولید ناخالص داخلی و سراجه درآمد ملی و همچنین قدرت خرید نیز از جمله شاخصهایی هستند که در سطوح کلان و خرد، وضعیت اقتصادی و رفاهی شهروندان سعودی را نشان می‌دهد. بر اساس آمارهای صندوق بین‌المللی پول، عربستان سعودی اکنون ۱/۳۲ درصد از تولید ناخالص جهان را در اختیار دارد و انتظار می‌رود این سطح از تولید تا سال ۲۰۲۸ نیز ادامه داشته باشد. همچنین سراجه تولید ناخالص داخلی سعودیها در سال ۲۰۱۶، حدود ۲۱ هزار دلار بود و در سال ۲۰۲۲ به حدود ۳۲ هزار دلار رسید و انتظار می‌رود این روند تا سال ۲۰۲۸ ادامه داشته باشد. برابری قدرت خرید سراجه عربستان در سال ۲۰۰۰، ۴۰ هزار دلار بوده و در سال ۲۰۱۶ به ۴۸ هزار دلار رسید. این شاخص در سال ۲۰۲۲ به ۶۲ هزار دلار رسید و پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۲۸ به حدود ۷۵ هزار دلار برسد. در میان کشورهای عربی خلیج فارس سراجه قدرت خرید عربستان از کشورهای قطر و امارات عربی متحده پایین‌تر است، اما از بحرین و کویت بالاتر است (INTERNATIONAL MONTARY FUND, 2023). با این حال با توجه به اختلاف فاحش جمعیت میان عربستان و سایر کشورهای شورای همکاری خلیج فارس، این آمار قابل توجه محسوب می‌شود.

#### ۴.۴ وضعیت فقر و نابرابری در عربستان

مساله مهم دیگری که می‌تواند به عنوان چالشی برای ثبات سیاسی عربستان عمل کند میزان فقر در این کشور است. درآمدهای نفتی بالا و تولید ناخالص داخلی، عربستان را در زمره بیست

کشور نخست جهان به لحاظ توان مالی و اقتصادی قرار می‌دهد. ضمن اینکه نشانه‌ها و ظواهر مدرنیسم و شهرهای مدرن در این کشور نشانگر رشد اقتصادی و گسترش رفاه در این کشور است. اما با وجود این، بخش مهم دیگری از واقعیت اقتصادی - اجتماعی در عربستان به تداوم نابرابری و فقر مربوط است. در این راستا شاخص جینی به عنوان یکی از شاخص‌های کلیدی در ارزیابی میزان نابرابری اقتصادی و همچنین آمار و تحلیل‌های مربوط به وضعیت فقر اهمیت دارد. بر اساس برخی گزارشها، عربستان سعودی به لحاظ نرخ پایین فقر در سطح جهانی رتبه دهم را داشته و در جهان عرب نیز رتبه نخست را در اختیار دارد (FAYYAZ, 2013). با این حال ارزیابی‌های عمیق‌تر چالش فقر و نابرابری اقتصادی در عربستان را عمیق‌تر نشان می‌دهد.

شاخص جینی معیاری است که میزان برابری در توزیع درآمد در یک کشور را نشان می‌دهد. شاخص جینی عددی بین صفر و صد است که صفر نشان دهنده برابری حداکثری در توزیع درآمد و عدد ۱۰۰ نیز نشانگر نابرابری مطلق در توزیع درآمدها بین شهروندان است. شاخص ضریب جینی در عربستان بر اساس جدیدترین ارزیابیها در سال ۲۰۱۹، ۴۵/۶ بوده است که نشانگر وضعیت متوسط به پایین در توزیع برابر درآمدها بین شهروندان سعودی است. در ارزیابی وضعیت ۱۴۶ کشور در جهان به لحاظ شاخص ضریب جینی عربستان رتبه ۱۴۱ را به خود اختصاص داده و تنها ۱۵ کشور وضعیت بدتری از این کشور دارند. همچنین در سطح منطقه‌ای عربستان به لحاظ ضریب جینی تنها از کشورهایی مانند یمن و بحرین وضعیت بهتری دارد و کشورهایی مانند امارات عربی متحده با شاخص ضریب جینی ۶۳/۱ و ترکیه با شاخص ۵۵/۱ وضعیت به مراتب بهتری را نسبت به این کشور دارند. ضمن اینکه عربستان از منظر شاخص نابرابری نیز رتبه مشابهی را در سطح جهانی و منطقه‌ای داشته و تنها ۲۸/۲ امتیاز بین صفر تا صد را به خود اختصاص داده است (WORLD ECONOMICS, 2023). واقعیتی که تا حد زیادی از تمرکز ثروت در دست خاندان سعودی در عربستان ناشی شده و به تداوم نابرابری و شکاف اقتصادی در این کشور انجامیده است.

به رغم عدم انتشار آمار رسمی دقیق و تایید شده در خصوص میزان فقر در عربستان ارزیابیهای غیررسمی نشان می‌دهد حدود بیست درصد شهروندان سعودی در فقر نسبی زندگی می‌کنند. بر اساس سطح تورم، خط فقر درآمد شش دلار در روز برای هر فرد در سال ۲۰۲۲ محاسبه شده است. برخی مطالعات انجام شده نشان می‌دهد اصلی‌ترین عوامل فقر در عربستان شامل بیکاری و آموزش محدود است. در کنار این دو مولفه عواملی مانند بزرگ بودن خانواده، سرمایه اجتماعی ناکافی و داشتن نسب آفریقایی خطر فقیر شدن خانواده‌ها را افزایش می‌دهد.

ضمن اینکه در خانواده هایی که زنان سرپرست خانوار هستند، خطر فروافتادن به زیر خط فقر افزایش می یابد. هر چند دولت عربستان سیاستها و تلاشهایی را برای ارایه حمایت و یارانه به خانواده های فقیر و بهبود وضعیت معیشتی و اقتصادی آنها به پیش می برد، اما این تلاشها با پیامدها و محدودیتهای متفاوتی همراه است. در حالی که پرداختهای رفاهی تنها یک سوم خانوارهای فقیر را از فقر خارج ساخته است، حدود پانزده درصد خانوارهای فقیر هیچ گونه حمایت و مساعدتی از دولت دریافت نمی کنند. به خصوص خانوارهای فاقد کارت شناسایی ملی از تسهیلات رفاهی اجتماعی کنار گذاشته شده اند (Al Lily, 2022: 11-13) مجموعه واقعیتهایی که محدودیتهای کمکهای حمایتی و تداوم سطحی از فقر را در جامعه عربستان برای سالهای آتی نشان می دهد.

به اعتقاد برخی جامعه عربستان بر اساس یک شکاف طبقاتی به دو قسمت تقسیم شده است. در یک طرف خاندان سلطنتی و فوق ثرتمندان قرار دارند و در سوی دیگر طبقه متوسط و توده های فقیر هستند. گسترش فقر و بحران مسکن از تمرکز ثروت و درآمدها در بخشهایی از جامعه به خصوص در میان شاهزادگان و امرای خاندان سعودی و فقدان سازوکارهای مناسب برای بهبود عدالت اقتصادی و اجتماعی ناشی می شود. بر این اساس در حالی که بخشی از جامعه از رفاه و درآمدهای بالایی برخوردارند و تجار و ثرتمندان بسیاری در عربستان زندگی می کنند، بخشهای دیگری که در ساختارهای دولتی اشتغال ندارند یا مردم حاشیه نشین و دور از مراکز شهری در شرایط اقتصادی نامناسبی هستند. بر این اساس در مقابل رویه ثروت و زندگی مدرن در عربستان وضعیت حاشیه نشیان و فقرا روی دیگری از واقعیتهای عربستان هستند که به خصوص تعجب بسیاری از ناظران خارجی را بر می انگیزد. لذا برغم برخی تلاشها و برنامه های دولت سعودی برای کاهش فقر و تولید مسکن، این معضلات همچنان به عنوان چالشی برای ثبات سیاسی عربستان در سالهای پیش رو مطرح است.

دولت سعودی در دوره های مختلف راهبردهایی را برای کاهش فقر به پیش برده است. از جمله ملک عبدالله بعد از نشستن بر تخت پادشاهی در سال ۲۰۰۵، راهبرد ملی کاهش فقر را تدوین کرد و مجموعه ای از برنامه های حمایتی را طراحی نمود که به توزیع ماهانه یا موردی پول به خانواده های فقیر از طریق وزارت کار منجر شد. با این حال چنین سیاستهایی باعث کاهش میزان فقر و حل و فصل ریشه ای این معضل در عربستان نشده است. ناکافی بودن سیاستهای دولت برای مقابله با فقر در برخی از گزارشهای سازمان ملل در سال ۲۰۱۷ نیز مورد اشاره قرار گرفته و به عدم موفقیت ریاض در فراهم ساختن حمایت اجتماعی جامع برای

اغلب نیازمندان تاکید شده است. به خصوص اینکه در تاریخ سعودی توزیع اعانه و یارانه رویکرد اصلی دولت برای پرداختن به مساله فقر بوده که به نتایج پایداری برای مقابله با فقر نیانجامیده است. مساله ای که پیامدهای آن در برخی نارضایتیها و اعتراضات شهروندان سعودی در دوره خیزشهای مردمی جهان عرب در سالهای پس از ۲۰۱۱ تا حدی بروز یافت (Al-Khamri, 2019).

در چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان به مساله فقر به صورت مستقیم اشاره نشده و تنها بر برخی مشکلات اقتصادی و اجتماعی تمرکز شده است. به عبارتی دولت عربستان واقعیتی به نام فقر بخشی از جامعه را مورد پذیرش قرار نداده و حتی از اصطلاحاتی مانند افراد آسیب پذیر یا نیازمند به جای فقیر استفاده می‌شود. اما در عین حال از جمله در قالب چشم‌انداز ۲۰۳۰ با ترسیم برخی اهداف و برنامه‌ها تلاش شده است تا حرکت به سمت بهبود شرایط اقتصادی و اجتماعی و ارتقای سطح معیشت و رفاه در جامعه مورد توجه واقع شود. از جمله در برنامه تحول ملی برخی از اهداف اعلام شده از جمله افزایش تعداد مناطق قابل سکونت از جمله مناطق پیرامونی با بهبود پوشش خدمات بهداشتی از ۷۸ به ۸۸ درصد و افزایش دسترسی مردم به آب بهداشتی از ۸۷ درصد به ۹۲ درصد مورد اشاره قرار گرفته است. ضمن اینکه بهبود وضعیت مسکن نیز مورد توجه واقع شده است. لذا هر چند ممکن است با ارتقای سطح معیشت و بهبود شرایط اقتصادی و اجتماعی، وضعیت فقر نیز تا حدی بهبود یابد، اما به نظر می‌رسد همچنان راهبردی برای ریشه‌کنی فقر به صورت ریشه‌ای وجود ندارد و حتی برخی به امکان تشدید شکافهای طبقاتی و تقویت فقر در نتیجه اجرای برنامه‌های سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ اشاره می‌کنند (Al-Khamri, 2019).

## ۵. نتایج برای ثبات سیاسی

استفاده دولت سعودی از درآمدهای حاصل از فروش نفت برای توسعه اقتصاد و تزریق منابع به جامعه به عنوان یکی از عوامل کلیدی کسب مشروعیت و تداوم ثبات سیاسی در عربستان در دوره بعد از جنگ جهانی دوم بوده است. با این حال رهبران سعودی برای دهه‌های متمادی کوشیده‌اند با تنوع‌بخشی به اقتصاد و کاهش اتکای به نفت به وضعیت اقتصادی پایدارتری دست یابند. به خصوص اینکه چشم‌انداز افول تدریجی منابع و درآمدهای نفتی در دهه‌های آتی می‌تواند باعث ایجاد چالشهای اقتصادی جدید و بروز بی‌ثباتی در این کشور شود. دغدغه‌ای راهبردی که یکی از عوامل اصلی تدوین سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ و تلاش برای

دستیابی به اقتصادی متنوع و غیرنفتی در طول سالهای آتی محسوب می‌شود. در این راستا اهداف کلیدی مشخص و برنامه‌ها و سیاستهای مختلفی ترسیم و در حال اجرایی شدن است که با آثار و پیامدهایی همراه است.

در بخشهای پیشین به اهداف و ابعاد سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ و روندها و شرایط جدید اقتصادی عربستان در پرتو اجرایی شدن چشم‌انداز پرداخته شد. مساله‌ای که در اینجا اولویت دارد این است که دستاوردها و نتایج اقتصادی احتمالی ناشی از اجرای سند چشم‌انداز و پیامدهای مستقیم و غیرمستقیم آن در عربستان به چه نحوی ثبات سیاسی در این کشور را تحت تاثیر قرار می‌دهد. تحقق اهداف ترسیم شده در سند ۲۰۳۰، با توسعه اقتصادی عربستان و تبدیل کردن اقتصاد این کشور به ۱۵ اقتصاد برتر دنیا و همچنین ایجاد اقتصادی متنوع و پویا با تکیه کمتر بر درآمدهای نفتی می‌تواند به بهبود شرایط اقتصادی شهروندان و در نهایت تقویت ثبات سیاسی در این کشور منجر شود. اما ناکامی در تحقق اهداف اقتصادی سند ۲۰۳۰ به معنی افزایش چالشهای اقتصادی و تضعیف مشروعیت حکومت و ثبات سیاسی در عربستان خواهد بود.

بررسی ساختار، شرایط و شاخصهای اقتصادی و روند پیشبرد سند ۲۰۳۰ از یک سو و مطالعه دیدگاههای کارشناسی ارایه شده نشان می‌دهد که تحقق برخی از اهداف و ابعاد سند ۲۰۳۰ تا حدی در دسترس به نظر می‌رسد، اما دستیابی به بخشی دیگر از اهداف با چالشها و عدم قطعیتهایی همراه است. این اعتقاد وجود دارد که تدوین سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ و طرح برخی اهداف آرمانی و بلندپروازانه در آن تا حد زیادی از اهمیت سیاسی آن برای شخص محمد بن سلمان و تلاشهای وی برای ارتقای جایگاه سیاسی خود ناشی شده است. نکته مهم دیگر اینکه هر چند شرکت مکینزی به عنوان مشاور اصلی تدوین سند سعی کرده است، بر اساس شاخصهای اقتصادی واقعی سند را تدوین نماید و اهدافی را در این خصوص پیشنهاد کند، اما گذشته از نیاز به تغییرات اقتصادی ساختاری که در سند نیز به عنوان پیش فرض بدان اشاره شده است، به نظر می‌رسد مهمترین نقص آن است که طراحان سند به ویژگیهای سیاسی و اجتماعی عربستان به عنوان بستر و محیط اصلی که قرار است اهداف مورد نظر در آن محقق شود توجه اندکی کرده‌اند. بر اساس برخی مطالعات انجام شده بی توجهی به اصل شایسته‌سالاری در نظام اقتصادی و ناتوانی در ایجاد کارآفرینی رفاه محور، فقدان ارتباط عمیق با گروههای اجتماعی و مدنی در چهارچوب مشارکت سیاسی و بی توجهی به بنیانهای مذهبی و سنتی و بافت محافظه‌کارانه جامعه عربستان، به عنوان برخی از چالشهای اساسی تلقی می‌شوند



که مانع از دستیابی به برخی از اهداف پیش‌بینی شده در سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ می‌شود (اختیاری امیری و دهرویه، ۱۴۰۰: ۱۱۴).

رفاه‌زدگی جامعه سعودی و عادت کردن به شرایط ثبات و رفاه اقتصادی و زندگی آسان و راحت نیز از جمله عواملی است که پیشبرد اصلاحات ساختاری در اقتصاد عربستان را با دشواریهایی روبرو می‌کند. بیشتر بخشهای جامعه سعودی برای دهه‌های متمادی در پرتو درآمدهای نفتی شاهد ثبات و رفاه نسبی بوده و از یارانه‌های مختلفی از جمله برای سوخت برخوردار بوده است. ضمن اینکه مشکلات اقتصادی فراگیر مانند تورم بالا و مالیات‌های مختلف در عربستان وجود نداشته است. اما ایجاد تحولات ساختاری در اقتصاد مستلزم ایجاد بسترها و شرایط متفاوتی متناسب با ویژگیهای اقتصادهای لیبرالی است که باعث کاهش سطح برخورداری و رفاه اقتصادی و افزایش هزینه‌های زندگی می‌شود. دولت عربستان در چهارچوب سند ۲۰۳۰، در سال ۲۰۱۸ به کاهش یارانه‌ها از جمله در مورد سوخت و اعمال مالیات بر ارزش افزوده مبادرت کرد که باعث افزایش قیمت کالا و خدمات و بالا رفتن هزینه‌های زندگی و ایجاد نارضایتیهایی در بین اقشار مختلف جامعه شد. این در حالی است که حقوق کارمندان دولت در سالهای قبل افزایش چندانی نداشت و حتی برخی مزایای آنان نیز کاهش یافته است. دولت برای جلوگیری از ایجاد نارضایتی گسترده مجبور شد یارانه‌ای را به بخشی از جامعه سعودی اختصاص دهد و به کارمندان نیز پرداختهای اضافی داشته باشد. با این حال تشدید مشکلات اقتصادی به منظور پیشبرد اهداف سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ می‌تواند منبع نارضایتیها و حتی بروز برخی اعتراضات باشد و بی‌ثباتیهایی را ایجاد کند. اما در مجموع این وضعیت چندان محتمل به نظر نمی‌رسد.

متنوع سازی اقتصاد در عربستان می‌تواند بی‌ثباتیها در عرصه اقتصادی عربستان را کاهش داده و به همین نسبت به کاهش بی‌ثباتیهای سیاسی نیز منجر شود. مطالعات و ارزیابیهای موجود نشان می‌دهد در سالهای آتی به رغم انجام برخی اصلاحات اقتصادی، نفت همچنان به عنوان پیشران اصلی نوسانات اقتصادی در عربستان خواهد بود. با این حال در صورتی که اهداف ۲۰۳۰ از جمله سیاستهای متنوع‌سازی اقتصادی به پیش برود، تاب‌آوری تولید ناخالص داخلی عربستان به شوکهای قیمتی نفت بسته به افق زمانی و شرایط مالی بین ۲۰ تا ۶۰ درصد افزایش خواهد یافت (Almutairi, 2022: 23). همانطور که بررسیهای بخش پیشین نشان داد عربستان در خصوص تقویت بخش خصوصی و متنوع سازی اقتصاد با برخی دستاوردها مواجه خواهد شد، با این حال تحقق کامل اهداف سند و عبور از اقتصاد نفتی با تردیدها و

چالشهایی روبروست. در خصوص جذب سرمایه خارجی تاکنون انتظارات رهبران سعودی تحقق نیافته است و دستیابی به اهداف ترسیم شده در خصوص جذب سرمایه خارجی نیز با ابهامات و تردیدهایی همراه است. ضمن اینکه طرح های کلانی مانند شهر نئوم که قرار است ۵۰۰ میلیارد دلار سرمایه گذاری در خصوص آن انجام شود بسیار بلندپروازانه و حتی به باور برخی خیالپردازانه محسوب شده و اینکه تا چه حد به سرانجام برسد مشخص نیست (Farag, 2018:35). تداوم رشد اقتصادی حدود سه درصدی در سالهای آتی با محوریت نفت، بهبود نسبی وضعیت اشتغال و کاهش نرخ بیکاری به خصوص در میان زنان، بهبود وضعیت مسکن و افزایش مالکان مسکن در میان شهروندان سعودی، تداوم نرخ تورم کنونی و هزینه های مصرف کننده، تداوم نسبی شکافهای اقتصادی و توزیع درآمد و تداوم نسبی فقر با توجه به عدم حل و فصل ریشه‌ای این معضل، بخشهایی از واقعیت و تصویر اقتصادی احتمالی عربستان برای سالهای آتی هستند.

برآوردها و گزاره‌های فوق در خصوص شرایط اقتصادی عربستان بدین معنی است که این کشور برای تحقق هدف محوری سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ یعنی عبور از اقتصاد غیرنفتی با چالشهای مهمی روبروست، اما رهبران سعودی به تدریج به برخی موفقیتها و دستاوردها در عرصه‌های مختلف اقتصادی دست خواهند یافت. دستاوردهای نسبی اقتصادی در پرتو پیشبرد سند چشم‌انداز ۲۰۳۰، در مجموع تأثیرات مثبتی بر ثبات سیاسی عربستان در سالهای پیش‌رو خواهد داشت. با این حال تغییرات و تأثیرات غیرمستقیم اجرای این سند می‌تواند ثبات سیاسی عربستان را با چالشهای جدیدی مواجه کند. در این میان یکی از مهمترین مسایل به تغییرات اجتماعی ناشی از اجرای سند ۲۰۳۰ باز می‌گردد. یکی از محورهای اصلی سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ ایجاد جامعه‌ای پویاست و در این راستا برنامه‌ها و اقدامات مختلفی طراحی شده و اصلاحات برجسته‌ای در حال انجام است. انجام اصلاحات جدی و کم‌سابقه در حوزه زنان برجسته‌ترین بخش از اصلاحات و تغییرات فرهنگی در عربستان بوده که باعث تغییر تصویر سنتی عربستان و ترسیم چهره‌ای مدرن از این کشور شده است. رهبران سعودی علاوه بر سیاستها و برنامه‌هایی که صرفاً اهدافی فرهنگی و اجتماعی دارند، این تغییرات را به عنوان بستر و پیش‌شرطی برای تحقق توسعه اقتصادی نیز محسوب می‌کنند. لذا اصلاحات و برنامه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی اهداف اقتصادی مهمی نیز دارند و از منظر اقتصاد نیز می‌توان آنها را مورد توجه قرار داد.

توسعه گردشگری به عنوان یکی از اهداف کلیدی چشم انداز ۲۰۳۰، وارد کردن زنان به فعالیتهای اقتصادی به عنوان بخش مهمی از نیروی کار و فعال کردن بخشهای جدید اقتصادی مانند صنعت سرگرمی از جمله اهداف و برنامه‌های اصلاحی در چهارچوب چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان تلقی می‌شوند که همزمان جنبه‌های فرهنگی- اجتماعی و اقتصادی مهمی دارند. در حالی که همزمان با روندهای جهانی، جامعه جوان عربستان نیز در پرتو رشد تکنولوژیهای ارتباطی و اتصال با جهان خارج تغییرات جدیدی را تجربه می‌کند، برنامه‌های چشم‌انداز ۲۰۳۰ به تسریع جدی تغییرات فرهنگی و اجتماعی منجر می‌شود. این تغییرات بدین معنی است که رهبران سعودی با مطالبات و پویسهای جدیدی در سطح جامعه مواجه خواهند شد که می‌تواند تشدید برخی چالشها و شکافها و سطحی از بی‌ثباتیها را در پی داشته باشد. تشدید شکاف بین بخشهای سنتی و مدرن جامعه عربستان و بروز برخی بی‌ثباتیها می‌تواند در این خصوص مورد توجه قرار گیرد (اسدی، ۱۳۹۹: ۱-۲۵). هر چند حکومت سعودی سیاستها و برنامه‌هایی را برای پاسخ به تغییرات و مطالبات جدید اجتماعی و اقتصادی دنبال خواهد کرد، با این حال به نظر می‌رسد دولت سعودی از آمادگی لازم برای هر نوع گشایشی در این عرصه برخوردار نیست و از جمله گفتگوهای عمومی و انتقادی در خصوص روندهای کلیدی در این کشور را تحمل نخواهد کرد. بر این اساس است که برخی معتقدند تغییرات اقتصادی و اجتماعی در عربستان بدون هزینه سیاسی باقی نخواهد ماند (McBurney, 2023)

یکی از مسایل و چالشهای احتمالی دیگر ناشی از اجرای سیاستها و اصلاحات اقتصادی در عربستان در دوره اخیر، تغییرات اساسی ناشی از تقویت بخش خصوصی در برابر اقتصاد دولتی در عربستان سعودی است. گسترش بخش خصوصی نه تنها میزان وابستگی و پیوند شهروندان با دولت را کاهش می‌دهد، بلکه باعث شکل‌گیری فضای اقتصادی و اجتماعی متفاوتی می‌شود که یکی از نتایج احتمالی آن کاهش کنترل دولت بر جامعه است. ضمن اینکه گسترش و تقویت بخش خصوصی نیازمند آن است که فضای اقتصادی و اجتماعی جدیدی شکل بگیرد که با سطحی از تعامل و ارتباط چند جانبه بین حکومت، شرکتهای خصوصی و شهروندان همراه است. این در حالی است که حکومت سعودی تاکنون تجربه جدی در خصوص این شکل از شرایط و روندهای اقتصادی و اجتماعی نداشته و با تکیه بر درآمدهای نفتی به کنترل جامعه و اعمال حاکمیت در سطحی بالا پرداخته است. اما با تقویت بخش خصوصی در پرتو پیشبرد چشم‌انداز ۲۰۳۰ اکنون این پرسش مطرح است که خصوصی‌سازی چه تأثیرات و پیامدهای سیاسی را به همراه خواهد داشت و ثبات سیاسی در عربستان سعودی را به چه

نحوی متاثر خواهد ساخت. پاسخ اولیه و ساده به چنین پرسشی این است که با شکل‌گیری ساختارها و مناسبات اقتصادی و اجتماعی جدید در عربستان، حکومت همانند گذشته از قدرت و ابزارهای لازم برای اعمال قدرت برخوردار نخواهد بود و تعارضات جدید بین بخش خصوصی و دولتی یا شهروندان می‌تواند به بستر جدیدی برای بی‌ثباتی در عربستان تبدیل شود.

چشم‌انداز ۲۰۳۰ بر درجه‌ای از آزادسازی اجتماعی برای ایجاد بستر برای صنایعی مانند سرگرمی و گردشگری و همچنین اصلاحات عمیق در نظام آموزش نیاز دارد. این در حالی است که عرصه فرهنگ و آموزش در عربستان به صورت سنتی پایگاه علمای وهابی بوده است. لذا این اعتقاد وجود دارد که در صورت پیشبرد اهداف چشم‌انداز ۲۰۳۰، روابط بین دولت و شهروندان به لحاظ اقتصادی-اجتماعی و حتی سیاسی و شراکت حکومت با علمای دینی متحول خواهد شد. همچنین در صورتی که توانمندی حکومت برای توزیع منابع مالی در بین شهروندان در بلندمدت کاهش یابد، به چهارچوبها و منابع جدیدی برای ایجاد مشروعیت نیاز است. این چهارچوبها می‌تواند مشارکت عمومی شهروندان در تصمیم‌گیریها باشد یا آنکه حکومت کوشش کند بر اهمیت خاندان سعودی به عنوان سدی در برابر ناامنی، تروریسم و هرج و مرج به منظور حفظ الگوی حاکمیت اقتدارگرایانه تاکید کند (Kinninmont, 2017: 2). به عبارت دیگر تغییر معادلات و مناسباتی اقتصادی دولت محور در عربستان می‌تواند مناسبات و روابط سیاسی بین حکومت و شهروندان و همچنین بخش سنتی جامعه با حکومت را دچار بازتعریف نموده و به ایجاد بی‌ثباتیهای جدید منجر شود.

ضعف در زیرساختهای انسانی و عدم آمادگی نیروی انسانی عربستان برای تحرک بخشیدن به اقتصاد غیر نفتی در این کشور نشانگر یکی دیگر از مشکلات سعودیها برای حرکت به سوی وضعیت نوین اقتصادی است. حدود یک سوم جمعیت عربستان را مهاجران خارجی تشکیل می‌دهند و نیروی کار خارجی نقشی اساسی در اقتصاد عربستان ایفا می‌کند. نیروی کار خارجی از یک سو شامل نیروهای متخصص و فنی برای پیشبرد امور تخصصی بخشهای اقتصادی است و از سوی دیگر شامل نیروهایی است که در امور خدماتی سطح پایین فعال هستند. دولت عربستان درصدد است در چهارچوب اهداف سند ۲۰۳۰، به کاهش نیروی کار خارجی و فراهم ساختن شرایط برای اشتغال گسترده‌تر شهروندان سعودی در اقتصاد این کشور مبادرت کند. اما به رغم خروج بخشی از نیروی کار خارجی، به نظر می‌رسد جوانان سعودی هنوز از آمادگی لازم برای ایفای نقش در بخش خصوصی برخوردار نیستند. گرایش شهروندان

سعودی به مشاغل دولتی، فقدان توانمندی و تخصص لازم یا عدم تمایل به انجام برخی امور خدماتی از جمله عواملی است که مانع از ورود جدی شهروندان سعودی به عرصه اقتصادی می‌شود.

به اعتقاد برخی یکی از مهمترین پیامدهای پیشبرد اهداف سند چشم انداز ۲۰۳۰ عربستان، تضعیف یا حتی تخریب قرارداد اجتماعی ضمنی بین حکومت سعودی و بخشهای مختلف جامعه است که می‌تواند آثار سیاسی و امنیتی مهمی را در پی داشته باشد. در عربستان سعودی قرارداد اجتماعی صرفاً پیمانی نیست که شهروندان را با دولت مرتبط می‌کند، بلکه بیشتر مجموعه‌ای از پیمانهای چندگانه و ضمنی است که بین حکومت با بخشهای مختلف از جمله بقیه خاندان پادشاهی، علمای مذهبی، نخبگان تجاری و اقتصادی، رهبران قبایل و گروههای اجتماعی مختلف وجود دارد. برای حکومت سعودی توزیع منابع اقتصادی در قالب الگوی دولت رانتیر در کنار ایجاد نظم و امنیت، بخش مهمی از قرارداد اجتماعی ضمنی بین حکومت و سایر بخشهای جامعه بوده است. با توجه به این وضعیت با غیردولتی شدن بخشهای مهمی از اقتصاد و کاهش یارانه‌ها و توزیع رانت، آینده توافق تلویحی بین حکومت با سایر بخشها، با چالشهای جدیدی مواجه می‌شود. در صورتی که چشم انداز ۲۰۳۰ اجرایی شود، به معنی بروز تغییراتی در قرارداد اجتماعی ضمنی در عربستان است و روابط اقتصادی بین دولت و شهروندان را تغییر داده و ساختارهای سنتی را متحول نموده و احتمالاً به آزادیهای اجتماعی بیشتری منجر خواهد شد. این مساله به معنای ضرورت بازنگری و گفتگوی دوباره در خصوص روابط بین حکومت با بخشهای مختلف جامعه بر اساس معادلات و تغییرات جدید اقتصادی و اجتماعی است که در نهایت می‌تواند منبع جدیدی برای تنش و بی‌ثباتی سیاسی باشد (Kininmont, 2017:46).

توسعه اقتصادی و اصلاحات فرهنگی و اجتماعی از محورهای اصلی سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ تلقی می‌شوند، اما در این سند به تغییرات یا توسعه سیاسی اشاره‌ای نشده است. ضمن اینکه در عرصه عمل نیز نه تنها تغییرات اقتصادی و فرهنگی - اجتماعی جدید به بهبود فضای سیاسی و ایجاد گشایشهایی هر چند محدود منجر نشده، بلکه محمدبن سلمان به تقویت اقتدارگرایی و انحصار شدید قدرت پرداخته است. محدودیتها و سخت‌گیریهای حکومت در خصوص بخشهای مختلف از شاهزادگان رقیب یا مخالف تا علمای مذهبی و همچنین کنشگران و فعالان اجتماعی و وقوع فجایعی مانند قتل خاشقچی در کنسولگری عربستان در استانبول یا به شهادت رساندن نمر باقر النمر، همگی نشان دهنده رویکرد غیرمشارکتی،

اجبارآمیز و سلطه‌جویانه محمدبن سلمان برای هدایت کشور در سالهای اخیر است. هر چند ولیعهد عربستان به پیامدهای منفی رویکردهای تهاجمی و خشونت‌آمیز در سطوح داخلی و خارجی پی برده و به تصحیح یا تلطیف برخی سیاستها پرداخته است، اما همچنان هیچ‌گونه نشانه‌ای از تمایل وی به سطحی از گشایش سیاسی در عربستان دیده نمی‌شود. این در حالی است که به اعتقاد بسیاری با تغییر تدریجی ساختارها و معادلات اقتصادی و اجتماعی سطحی از توسعه سیاسی در عربستان در سالهای آتی ضروری خواهد بود.

عربستان سعودی با توجه به ساختار سیاسی پادشاهی مطلقه، فقدان احزاب و جریانهای سیاسی، ضعف جامعه مدنی و پایین بودن تمایل شهروندان به فعالیت و کنشگری سیاسی و به خصوص سیاستهای سخت‌گیرانه و انحصارطلبی محمدبن‌سلمان از منظر شاخصهای دموکراتیک جهانی، با افول سیاسی مواجه بوده است. ارزیابیهای انجام شده از سوی بانک جهانی در مورد وضعیت ثبات سیاسی در کشورهای مختلف، شاخص ثبات سیاسی در عربستان را در سال ۲۰۲۱ منفی ۵۸ (بین ۲/۵ تا ۲/۵-) نشان می‌دهد که وضعیت ضعیفی است و این کشور در بین ۱۹۴ کشور مورد بررسی رتبه ۱۳۹ را در اختیار دارد (the Global Economy, 2021). واقعیتی که ثبات سیاسی این کشور در شرایط کنونی و سالهای آتی را با شکنندگی بالا و چالشهای کلیدی همراه ساخته است. به عبارتی به رغم اینکه پیشبرد برنامه‌های اقتصادی ذیل چشم‌انداز ۲۰۳۰ می‌تواند ظرفیتهای و فرصتهای اقتصادی جدیدی را برای عربستان ایجاد کرده و باعث بهبود نسبی عمده روندها و شاخصهای اقتصادی شود، اما بهبود شرایط اقتصادی و اصلاحات و گشایشها در عرصه‌های فرهنگی و اجتماعی با تداوم محدودیتهای سیاسی و امنیتی همراه است. مهمتر اینکه تغییرات اقتصادی و اجتماعی در عربستان می‌تواند تقاضاها و ضرورتهای سیاسی جدیدی را ایجاد کند که به نظر می‌رسد حکومت سعودی از ظرفیت و آمادگی لازم برای پذیرش و مدیریت آن برخوردار نیست. لذا می‌توان از این منظر سطح جدیدی از نارضایتی و بی‌ثباتیها در عربستان سعودی را برای سالهای آتی انتظار داشت. بر این اساس است که به باور برخی همخوانی تغییرات در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و حکومتی می‌تواند دستاوردهایی را برای عربستان داشته باشد و ناهمخوانی در پیشبرد تغییرات در این سطوح می‌تواند بی‌ثباتی سیاسی را تشدید کند (موتقی گیلانی، ۱۳۹۸: ۱۱۷).

## ۶. نتیجه گیری

درآمدهای نفتی به عنوان یکی از اصلی ترین منابع مشروعیت و ثبات سیاسی در عربستان سعودی در طول دهه های گذشته بوده است. با این حال اقتصاد نفتی و تکیه حکومت به درآمدهای نفتی به عنوان تنها مولفه اقتصادی، در شرایطی که پایان منابع و صادرات نفت و انرژی به عنوان چشم انداز واقعی برای دهه های آتی محسوب می شود، چالشهایی را برای دولت سعودی ایجاد کرد. با کاهش تدریجی تولیدات و درآمدهای نفتی در طول دهه های آینده و نوسانات قیمت نفت از یک سو و افزایش جمعیت و هزینه های حکومت از سوی دیگر، مبتنی ساختن اقتصاد کشور بر یک منبع اقتصادی، عربستان را با چالشهای مهمی روبه رو می سازد. مساله ای که یکی از اصلی ترین دلایل تدوین سند چشم انداز ۲۰۳۰ عربستان و تلاش ریاض برای اجرایی ساختن آن محسوب می شود. به عبارتی حکومت عربستان در دوره پادشاهی سلمان ضمن پذیرش احتمال روند تصاعدی بروز بی ثباتی در کشور در نتیجه تداوم ساختار اقتصادی نفتی، تلاشهای جدیدی را ذیل سند چشم انداز ۲۰۳۰ آغاز کرد.

شرایط و روندهای اقتصادی عربستان در سالهای اخیر ذیل سند چشم انداز ۲۰۳۰، با برخی پیشرفتهای و دستاوردها و برخی چالشها و مشکلات همراه بوده است. تداوم و بهبود رشد اقتصادی که عمدتاً تحت تاثیر افزایش بهای نفت بوده و ارتقای تولیدات غیرنفتی نیز در آن نقش داشته است، بخشی از واقعیتهای اقتصادی عربستان در سالهای اخیر را نشان می دهد. بهبود نسبی وضعیت اشتغال و مسکن و تداوم سطح پیشین نرخ تورم و شاخص هزینه مصرف کننده و تقویت نسبی بخش خصوصی در اقتصاد نیز بخش دیگری از شرایط اقتصادی جدید عربستان ذیل سند چشم انداز ۲۰۳۰ محسوب می شوند. اما در کنار روندهای مثبت بالا می توان به تداوم شکاف اقتصادی و توزیع درآمد و ادامه فقر در بخشی از جامعه و همچنین ناکامی در جذب سرمایه های خارجی طبق اهداف سند چشم انداز به عنوان برخی از ابعاد سلبی اقتصاد عربستان اشاره کرد. در مجموع هر چند در شرایط جاری و سالهای آتی بهبود نسبی وضعیت اقتصادی عربستان و کسب برخی دستاوردها محتمل به نظر می رسد، اما دستیابی به اهداف کلان سند چشم انداز ۲۰۳۰ مانند تبدیل اقتصاد نفتی عربستان به اقتصادی غیر نفتی با چالشهایی جدی روبرو خواهد بود.

بهبود نسبی شرایط اقتصادی عربستان ذیل چشم انداز ۲۰۳۰ بدین معنی خواهد بود که رهبران سعودی تا حد زیادی در مهار بی ثباتی های احتمالی ناشی از چالشهای اقتصادی موفق خواهند بود. با این حال تاثیرات و تغییرات اجتماعی و سیاسی ناشی از برنامه ها و تحولات

اقتصادی خود بستر جدیدی برای ایجاد بی‌ثباتی خواهد بود. بدین معنی که مولفه‌هایی مانند تقویت نسبی بخش خصوصی، تغییرات فرهنگی ناشی از توسعه گردشگری و صنعت سرگرمی، کاهش مزایای اقتصاد دولتی و ساختارهای رانتیر برای شهروندان، تداوم فشارها و مشکلات اقتصادی و فقر در بخشی از شهروندان سعودی، تشدید شکاف بین بخشهای سنتی و مدرن و شکل‌گیری برخی مطالبات اجتماعی و سیاسی جدید به تدریج به عنوان بستری برای نارضایتیها و بی‌ثباتیهای نوین عمل خواهند کرد. مشکلات و چالشهای اقتصادی و اجتماعی در کنار تداوم ساختارهای اقتدارگرایانه نظام سیاسی بدین معنی خواهد بود که در حیطه‌های مختلف ممکن است شاخص‌هایی از بی‌ثباتی ظهور و بروز داشته باشد.

در میان عرصه‌های مختلف به نظر می‌رسد تشدید مشکلات و نارضایتیها در عربستان در وهله نخست می‌تواند به ایجاد چالشهایی برای حکومت از سنخ بروز برخی اعتراضات منجر شود. در عرصه رژیم سیاسی نیز مولفه‌هایی مانند تشدید شکاف بین جریانهای سنتی و مدرن و نارضایتی قشرهای مذهبی و محافظه‌کار می‌تواند به تنزل مشروعیت و انجام برخی اقدامات امنیتی و تروریستی علیه نظام سعودی منجر شود. همچنین تشدید برخی نارضایتیها می‌تواند تغییراتی را در سطح حکومتی از جمله تغییر برخی وزراء و صاحب منصبان اقتصادی و حتی سیاسی - امنیتی ایجاد کند. اما در صورتی که تغییرات در عرصه اقتصادی عربستان با پیشرفت‌های مهمی همراه باشد و مطالبات سیاسی جدیدی را به صورت جدی شکل دهد، درخواست برای مشارکت سیاسی در نظامی اقتدارگرا به عنوان مساله‌ای خواهد بود که ثبات سیاسی در عربستان را به شکلهای مختلف با چالش مواجه خواهد کرد.

## کتاب‌نامه

- احمدی، حسین و معیدفر، سعید (۱۳۹۴)، دموکراسی و ثبات سیاسی، فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال ششم، شماره ۱.
- اختیاری امیری، رضا و دهرویه، عباس (۱۴۰۰)، چالشهای داخلی عربستان در پیشبرد سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ در چهارچوب نظریه دولت توسعه‌ای، فصلنامه روابط خارجی، سال ۱۳، شماره ۱.
- استنسلی، استیگ (۱۳۹۲)، جامعه‌شناسی سیاسی قدرت در عربستان، مترجم نبی‌الله ابراهیمی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- اسدی، علی‌اکبر (۱۳۹۹)، شکاف سنت و مدرنیسم و ثبات سیاسی در عربستان سعودی، جستارهای سیاسی معاصر، دوره ۱۱، شماره ۳.



## روندهای اقتصادی و ثبات سیاسی ... (علی اکبر اسدی و محمد علی خوش طینت) ۶۳

- آجرلو، حسین (۱۳۹۷)، چشم انداز عربستان سعودی در ۲۰۳۰؛ فراز یا فرود، تهران: موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر تهران.
- پناهی، محمد عادل (۱۳۸۳)، درآمدی بر ثبات سیاسی، فصلنامه راهبرد، شماره سی و یک.
- دلاوری، ابولفضل (۱۳۹۴)، درآمدی انتقادی بر مفهوم و شاخصهای بی ثباتی سیاسی: به سوی مدلی جامع و روزآمد برای سنجش بی ثباتی، فصلنامه دولت پژوهی، سال اول، شماره ۲.
- قنبرلو، عبدالله (۱۳۹۶)، تحولات اقتصادی و ثبات سیاسی در عربستان سعودی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال بیستم، شماره اول.
- محمدی لرد، عبدالمحمود و میرمحمدی، مهدی (۱۳۹۲)، اقتصاد سیاسی ثبات، فصلنامه راهبرد فرهنگی اجتماعی، شماره ۹.
- موتقی گیلانی، سید احمد و دیگران (۱۳۹۸)، نقش ساختار اقتصادی بر تداوم شکافهای اجتماعی عربستان سعودی، دانش تفسیر سیاسی، سال اول، شماره ۲.

- Al Lily, Miriam (2022), Von der Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät, der Gottfried Wilhelm Leibniz Universität, Hannover zur Erlangung des akademischen Grades DOKTORIN
- Ali, Anis and Mahgoub, Ayman (2020), Prediction of CPI in Saudi Arabia: Holt's Linear Trend Approach, Research in World Economy, Vol 11, No 6.
- Al-Khamri, Hana (2019), Vision 2030 and poverty in Saudi Arabia, Aljazeera, available at: <https://www.aljazeera.com/opinions/2019/12/23/vision-2030-and-poverty-in-saudi-arabia>
- Al-Kibsi, Gassan and others (2015), SAUDI ARABIA BEYOND OIL: THE INVESTMENT AND PRODUCTIVITY TRANSFORMATION, McKinsey Global Institute, London, DECEMBER.
- Almutairi, Hossa and others (2022), Resilience of Saudi Arabia's Economy to Oil Shocks: Effects of Economic Reforms, King Abdullah Petroleum Studies and Research Center
- Essaid, Salim A (2023), Saudi Arabia's 2022 GDP breaks record, Al-Monitor (March 10), Accessible at: <https://www.al-monitor.com/originals/2023/03/saudi-arabias-2022-gdp-breaks-record-exceeds-1-trillion#ixzz83aQ4Cu42>
- Farag, Alshimaa Aboelmakarem (2018), *The Story of NEOM City: Opportunities and Challenges. New Cities and Community Extensions in Egypt and the Middle East*, Springer International Publishing AG.
- FAYYAZ, ALI (2013), KSA has lowest poverty rate in Arab world: WB report, available at: <https://www.arabnews.com/node/472256/amp>
- General Authority for Statistics (2023), Labor market statistics Q4, 2023, at: <https://www.stats.gov.sa/en/7137>
- Grand, Stephen and Wolff, Katherine (2020), ASSESSING SAUDI VISION 2030: A 2020 REVIEW, Atlantic Council, available at: <https://www.jstor.org/stable/resrep29468.8>
- INTERNATIONAL MONTARY FUND (2023), GDP per capita, current prices, available at: <https://www.imf.org/external/datamapper/PPP@WEO/SAU/QAT/KWT/ARE/BH>

- Kinninmont, Jane (2017), Vision 2030 and Saudi Arabia's Social Contract Austerity and Transformation, Chatham House, Research Paper, Middle East and North Africa Programme.
- Li cho, Shan (2020), Saudi Vision 2030 As Political Policy to Maintain Ibn Saud's Regime, Ilkogretim Online - Elementary Education Online; Vol 19 (Issue 4).
- McBurney, Niamh (2023), Saudi Arabia - The ambition versus the reality of Vision 2030, Control Risks, available at: <https://www.controlrisks.com/our-thinking/insights/middle-east-ksa>
- Oueidat, Rawan (2023), Saudi Vision 2030: Oil and gas sector expected to take a lead, (Feb 27, 2023 by Energy Connects), accessible at: <https://www.energyconnects.com/opinion/thoughtleadership/2023/february/saudi-vision-2030-oil-and-gas-sector-expected-to-take-a-lead/>
- Statista (2023), Inflation rate in Saudi Arabia from 1987 to 2028, available at: <https://www.statista.com/statistics/268062/inflation-in-saudi-arabia/>
- The Global Economy (2021), Political stability - Country rankings, available at: [https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb\\_political\\_stability/](https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/)
- TRADING ECONOMICS (2023), Consumer Price Index CPI in Saudi Arabia, available at: <https://tradingeconomics.com/saudi-arabia/consumer-price-index-cpi?embed/forecast>
- Vision 2030 (2023), Vision 2030 Overview, available at: <https://www.vision2030.gov.sa/v2030/overview/>
- World Bank national accounts data (2020), available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=SA>
- World bank (2023), Foreign direct investment, net inflows (% of GDP) - Saudi Arabia, available at: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=SA>
- WORLD ECONOMICS (2023), Saudi Arabia Inequality Levels, available at: <https://www.worldeconomics.com/Inequality/Gini-Coefficient/Saudi%20Arabia.aspx>
- World Bank-unemployment (2023)*, Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate) - Saudi Arabia, available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=SA>
- Worlddata (2023)*, Inflation rates in Saudi Arabia, available at: <https://www.worlddata.info/asia/saudi-arabia/inflationrates>.